
VELEITĂȚI ȘI OPORTUNITĂȚI ALE NOBILIMII BĂNĂȚENE ÎN VREMEA LUI SIGISMUND DE LUXEMBURG.

Ligia Boldea

Cuvinte cheie: Banat, cnezi, nobili români, oportunități

Mots clef: Banat, knezes, nobles roumains, opportunités

Istoria certificată documentar a nobilimii românești bănățene debutează odată cu mijlocul secolului al XIV-lea, cu ceea ce istoriografia a păstrat în memoria cursului ei a fi fost epoca Angevină, o perioadă ce a inaugurat o întreagă mișcare de reformă în plan social, politic, militar și confesional. A fost, fără îndoială, o schimbare de viziune asupra regatului maghiar, ce a substituit pluralismului etnico-religios și particularismelor locale o politică de centralizare, de uniformizare și omogenizare a structurilor instituționale și sociale ale regatului, la care s-a adăugat și prozelitismul catolic al unei dinastii ce s-a dorit a fi vârful de lance al creștinismului apusean în mijlocul lumii „schismatice” răsăritene și balcanice. În plan social s-a ambiționat introducerea rigorilor occidentale în normele de drept ale regatului maghiar, redefinind, în primul rând, statul de nobil, ce va ajunge să fie condiționat de actul scris și de confesiunea catolică.

Multiple implicații asupra cnezimii române bănățene a avut domnia lui Ludovic I, a cărui atitudine față de elita românească a Banatului a fost uneori contradictorie, așa după cum și poziția cnezilor bănățeni s-a dovedit a fi oscilantă. În fapt, situația acestora din urmă a fost decisă în urma confruntării celor două coordonate principale ce au caracterizat domnia celui de-al doilea Angevin: pe de-o parte, cea socială, restrictivă și nivelatoare, concretizată în diplomele din 1351 și 1366, care a expus cnezimea română, lipsită de actul scris și ortodoxă, deposedării și decăderii din statutul de nobilitate; pe de-altă parte, cea politico-militară, a expansionismului îndreptat spre ținuturile sud-carpătice și sud-dunărene, în cadrul căreia Banatul și apărătorii săi tradiționali au jucat un rol de prim rang, cu atât mai mult cu cât libertatea dobândită de românii de peste munți risca să devină o alternativă periculoasă pentru unitatea, și așa eclectică, a statului maghiar. În opinia noastră, în aceste decenii de aprige tulburări interne și externe s-a decis evoluția ulterioară a feudalității române locale, deși opțiunea finală a acesteia a fost precedată de o adaptare anevoioasă la noile norme juridice impuse de regalitatea maghiară.

Concretizarea ascensiunii social-politice a nobilimii române bănățene se va produce însă sub toate aspectele sale la cumpăna secolelor XIV-XV, odată cu domnia lui Sigismund de Luxemburg. Nu este în intenția noastră a reitera aspecte deja binecunoscute ale domniei regelui-împărat, în special implicațiile sale asupra evoluției ținutului bănățean. Considerăm însă că o reactualizare a informației privitoare la ascensiunea elitei sociale bănățene, punctată de evidența izvoarelor documentare, poate coagula o viziune unitară asupra celor patru decenii de istorie bănățeană de la întretărirea secolelor XIV-XV, în care atitudinea suprastructurilor sociale a fost judecată a se fi situat între oportunitate și oportunism, între realism și veleitarism. Este interesant, deci, de urmărit modul în care cnezii și nobilii bănățeni au reacționat în fața crizelor politice ce au afectat regatul maghiar încă de la urcarea pe tron a lui Sigismund de Luxemburg, contribuțiile de grup sau individuale aduse în diferitele campanii militare occidentale sau orientale purtate de regele-împărat, precum și oportunitățile ce s-au ivit sau constrângerile ce au trebuit să fie surmontate. Numai astfel ne putem apropia de o mai bună înțelegere a climatului acelor vremuri în care s-a conturat identitatea social-economică și politico-militară a nobilimii bănățene, cu componentele sale autohtone, românești, dar și alogene, așezate în zona limitrofă dintre comitatele Caraș și Timiș în perioada Angevină.

Trei sunt, în opinia noastră, momentele mai delicate ale domniei lui Sigismund de Luxemburg, ce au determinat poziționarea elitei sociale bănățene într-una sau alta dintre taberele ce s-au format, cu consecințele de rigoare în planul destinului lor istoric. Este vorba de anul urcării pe tron – 1387, tensionat prin însăși faptul că Sigismund a fost încoronat rege nu prin drept ereditar, ci prin alegerea baronilor, acceptând condițiile impuse de ligă¹; apoi, criza politică din anii 1401-1403, marcată de o nouă revoltă a baronilor; și, în mod particular pentru Banat, anul 1428, cu consecințele sale asupra ținutului determinate de înfrângerea regelui sub cetatea Golubăț. În toate aceste cazuri documentele semnaleză acțiuni nuanțate ale elitei bănățene, ce trădează o lipsă de liniaritate a conduitei lor politice, marcată de opțiuni și interese individuale sau de grup, consemnate ca atare documentar.

Moartea lui Ludovic I, survenită la 11 septembrie 1382, a declanșat în Ungaria și Polonia un lung șir de lupte, sintetizate într-o perioadă de anarhie cauzată de tendințe centrifuge, ce s-au manifestat acum cu putere, căci, murind fără urmași pe linie masculină, coroana a fost preluată de fiica sa mai mare, Maria, ce fusese logodită cu

¹ Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale (895-1526)*, Cluj-Napoca, 2006, p.226.

fiul regelui Boemiei și împărat al Imperiului Romano-German, Sigismund de Luxemburg, pentru a se realiza astfel o aspirație seculară și anume, unitatea Ungariei, Poloniei și Boemiei². Perioada de *interregnum* ce a marcat anii 1382-1387 a produs o nouă polarizare în rândurile cnezimii române bănățene, care se manifestă acum diferit față de pretendenții la coroana regală. Binecunoscută este răscoala unor cnezi bănățeni din anii 1385-1386, ei alăturându-se partidei nobiliare antidinastice condusă de nobilii Horváti și Garai, care luptau împotriva urcării pe tron a lui Sigismund de Luxemburg și a noii orientări a politicii sale externe. Căci, liderii acestei grupări, având domenii imense în provinciile meridionale, au considerat noua politică drept o lovitură dată poziției și autorității lor, drept pentru care au sprijinit pretențiile la tron ale lui Carol de Anjou, ultimul descendent pe linie masculină a familiei Angevine³. A fost, de exemplu, cazul cnezilor Ladislau și Mihail, fiii lui Dan și al lui Ladislau Zanc, ce au condus cetele răsculaților din comitatul Timiș, împotriva cărora a fost trimis banul de Mačva, Nicolae de Gara⁴. Răsculații au fost înfrânți într-o bătălie purtată în părțile Timișoarei în cursul anului 1387. Mai multe documente din acel an amintesc de „trupa mare de români” (*gentem grandem Olachalem*) adunată atunci în districtul Beregsău în sprijinul partidei lui Horváti, fapt care argumentează ideea acelei răscoale de amploare a românilor din Banat, ce și-ar fi putut avea originea în politica restrictivă a precedentului monarh maghiar⁵. Tot acum, profitând de situația tulbură și de sprijinul unor români bănățeni, domnitorul Țării Românești, Dan I, intervine și el cu o armată puternică în Banat, atacând cetatea Mehadia, după care înaintează viguros spre centrul ținutului, îndreptându-se spre Hațeg. De partea lui Sigismund de Luxemburg s-au situat alți cnezi bănățeni, printre ei numărându-se cu siguranță cei din familiile Deș de Timișel și Mâtnic de Ohaba Mâtnic. Informațiile documentare lapidare nu permit reconstituirea motivațiilor care au stat la baza unor asemenea atitudini individuale sau familiale; suspectăm însă o poziționare determinată de efectele pe care politica socială a ultimului Angevin le-a produs în comunitatea cnezială românească bănățeană. A fost un moment al opțiunilor, conjuncturale sau pe deplin asumate, cu consecințe de substanță, durabile asupra evoluției sociale, politice și confesionale a elitelor românești bănățene. Oscilarea cnezimii române bănățene între autoritatea coroanei maghiare și

² *Histoire de la Hongrie des origines à nos jours*, Budapesta, 1974, p.102.

³ *Ibidem*.

⁴ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj-Napoca, 1989, p.433; I.D. Suci, *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*, Timișoara, 1980, p.17.

⁵ Viorel Achim, *Banatul în Evul Mediu*, București, 2000, p.132.

sfera de influență a domnitorilor recent createi Țări Românești a fost dată de situarea Banatului de deal și de munte în zona de interferență dintre cele două entități statale. Or, pretențiile manifeste ale ambelor părți asupra banatului de Severin, măr al discordiei încă din momentul constituirii primei identități statale românești la sud de Carpați, nu a putut să nu își pună amprenta asupra modului în care cnezimea română a perceput în acea vreme sursa puterii politice și a reacționat ca atare, în condițiile în care etnicul și confesionalul au jucat un rol determinant în multe din problemele cu care cnezimea bănățeană s-a confruntat în acea vreme. Rămâne însă încă un mare semn de întrebare în ceea ce privește extensia reală a banatului de Severin în acea vreme, cât anume din ținutul montan bănățean a fost cuprins, cât și dacă s-a intersectat sau a înglobat comitatul Caraș și districtele privilegiate cărășene.

Revenind la exemplele oferite anterior, în ceea ce-i privește pe frații Ladislau și Mihail, fiii lui Dan se știe că ei au făcut parte din familia românească Dan de Duboz, originară din comitatul Timiș, ce va accede în rândurile nobilimii la începutul secolului următor. Opțiunea lor în favoarea partidei adverse lui Sigismund de Luxemburg nu a avut însă urmări grave pentru destinul familiei căci, beneficiind de amnistia decretată de noul rege, ei își vor putea păstra stăpânirile și statutul social-juridic, devenind pe parcursul secolului al XV-lea una din cele mai înstărite familii nobile române din regatul medieval maghiar⁶. Cât despre familiile Deș de Timișel și Mâtnic, ascensiunea lor socială este fără echivoc reflectată documentar, ele furnizând exemplul clasic al tranziției de la statutul de cnezi, la cel de cnezi nobili și, apoi, de nobili, întâlnit în spațiul bănățean medieval. Căci, în 1387⁷, cnezii de Timișel primesc din partea puterii centrale satul regal Valea (*Patak*) drept răsplată pentru participarea lor la eliberarea reginei Maria din mâinile răsculaților. Și tot în acel an începe seria actelor de nou danie prin care familiei lui Bogdan Românul de Mâtnic i se consfințește în mod oficial dreptul de stăpânire asupra patrimoniului funciar strămoșesc. Și toate acestea grație serviciilor credincioase prestate de către reprezentanții acestor familii în favoarea noului monarh.

Secolul al XV-lea debutează cu noi tulburări interne, căci eșecul usturător de la Nicopole (1396) și absența regelui din țară l-au făcut extrem de nepopular unei părți a baronilor regatului, fapt care va duce în anul 1401 chiar la capturarea și întemnițarea lui în castelul de la Buda pentru scurt timp, oponentii săi cerându-i să îi

⁶ *Ibidem*, p.130.

⁷ Pesty Frigyes, *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története*, III, Budapesta, 1878, p.11.

îndepărteze din țară pe fideli săi străini. Eliberat de gruparea condusă de Nicolae Garai și Hermann de Cilli, Sigismund este nevoit, prin înțelegerea care s-a încheiat în castelul de la Siklós, să le cedeze o parte a puterii, Garai devenind astfel comite palatin, el păstrând înalta funcție timp de 32 de ani. Nemulțumirile vechilor familii de la curtea Angevinilor vor răbufni însă și mai puternic în 1402, an în care conducătorii opoziției i-au oferit coroana maghiară lui Ladislau de Neapole, căruia îi jură credință la Oradea la sfârșitul acestui an. În 1403 revolta baronilor izbucnește cu o forță mult mai mare decât în anii precedenți, fiind condusă de Ioan Kanizsai, arhiepiscopul de Esztergom și de Detric Bebek, fost comite palatin⁸. În părțile Banatului în fruntea rebelilor s-au situat Nicolae Marczali, Ștefan de Remetea, George *Chulnuk* de Omor, precum și Ștefan și Ioan, fiii lui Toma⁹. După câte mărturisesc izvoarele documentare, majoritatea covârșitoare a cnezilor și nobililor români bănățeni s-au situat de partea monarhului de drept al coroanei ungare, de la care au obținut deja sau puteau spera să obțină noi reconfirmări ale statutului lor privilegiat și ale dreptului de stăpânire patrimonială. Dovadă stă faptul că, în deceniile ce au urmat, în documente apar nu cnezi supuși proscricțiilor și deposedărilor, ci cnezi și nobili români dăruși tot mai frecvent prin „*nove donationis titulo*”¹⁰. În cazul familiei Mâtnic de Ohaba Mâtnic un document din 1404¹¹ indică cu claritate faptul că membrii acestei familii au fost răsplătiți cu noi danii ca urmare a sprijinului pe care l-au acordat regelui în înfrângerea revoltei baronilor țării.

Interesant ni se pare faptul că, de data aceasta, o anumită polarizare de interese a intervenit în rândurile nobililor alogeni stabiliți în Banat în urmă cu jumătate de secol, în vremea Angevinilor, ale căror posesiuni au fost donate în imediata vecinătate a districtelor românești cărășene, în zona de câmpie din nordul și vestul ținutului cărășan, printre ele numărându-se familiile Himfy de Remetea, Danciu de Macedonia, Chep de Gherteniș sau familia nobililor de Omor. Un document datat în 25 august 1403¹² este extrem de interesant în acest sens, căci prin el regele se adresează lui

⁸ Pál Engel, *op.cit.*, p.233-234; Fügedi Erik, *A 15 századi magyar arisztokrácia mobilitása*, Budapesta, 1970, p.200.

⁹ Ortway Tivadar, *Temesvármegye és Temesvárváros története*, Pozsony, 1896, p.330-331.

¹⁰ Avram Andea, *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică (1718)*, Reșița, 1996, p.90.

¹¹ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/2, București, 1887-, p.436.

¹² Ortway T., *op.cit.*, p.331.

Ștefan, fiul lui Petru de Remetea și lui George *Chulnuk* de Omor cerându-le să își clarifice atitudinea, deoarece i s-a adus la cunoștință de către Andrei, fiul lui Danciu și de Simion și Nicolae, fiii lui Petru, toți nobili de Macedonia, cum că primii s-ar afla de partea răsculaților, situație în care ar urma să piardă bunăvoința regală. Despre cele două familii acuzate se știe că ele s-au bucurat de trecere pe lângă regii Angevini, un Gall de Omor fiind notar la curtea lui Carol Robert¹³, în timp ce Benedict Himfy de Remetea (unchiul lui Ștefan de Remetea) a deținut funcțiile de ban al Bulgariei și de comite de Caraș și Cuvin în timpul domniei lui Ludovic I¹⁴. Este dificil de apreciat motivul care i-ar fi determinat să ia atitudine împotriva lui Sigismund de Luxemburg în 1403; ceea ce se știe însă este faptul că ele și-au păstrat moșiile și statutul și în deceniile următoare, deci, probabil că au beneficiat de amnistia declarată de rege la sfârșitul anului 1403. Cât despre denunțul efectuat împotriva lor de către nobilii de Macedonia, putem bănui o cauză mai degrabă personală, ce ține de veșnicele conflicte de stăpânire asupra pământului, de vreme ce din documente reiese faptul că între familiile Himfy și Danciu au existat numeroase fricțiuni patrimoniale, rezultat al apropierii posesiunilor lor funciare.

Revolta baronilor s-a încheiat cu victoria totală a puterii centrale, de acum înainte, timp de 34 de ani Sigismund de Luxemburg nemaivând dificultăți în ceea ce privește exercitarea puterii în regatul maghiar. Iar unul din susținătorii săi, condotierul Filippo Scolari, va fi atribuit cu funcția de comite de Timiș, el situându-se în fruntea contingentelor bănățene, folosite atât pentru apărarea frontierei dunărene, cât și în multele campanii militare în afara regatului, prilejuri cu care nobilii bănățeni vor dobândi noi recunoașteri ale meritelor lor militare¹⁵.

În sfârșit, pentru Banat o altă perioadă mai delicată din punct de vedere politico-militar s-a dovedit a fi cea care a urmat înfrângerii armatei regale sub cetatea Golubăț în anul 1428, fapt care a dus la dezechilibrarea completă a sistemului de apărare bănățean și la abandonarea politicii orientale ofensive a lui Sigismund de Luxemburg. În acest context, regele a recurs la o soluție de ultim moment, solicitând Ordinului Cavalerilor Teutoni să își asume misiunea de apărare a graniței sudice a regatului prin preluarea fortificațiilor dunărene între Belgrad și Severin. În realitate, se pare că monarhul a reluat un plan mai vechi al său, conturat imediat după înfrângerea de la

¹³ M. Holban, *op.cit.*, p.128.

¹⁴ *Ibidem*, p.155-211.

¹⁵ Ioan Hațegan, *Pippo Spano și lupta antiotomană în Banat în primele decenii ale secolului al XV-lea*, în *Studii și comunicări de etnografie-istorie*, II, Caransebeș, 1977, p.391.

Nicopole, însă scăderea puterii statului otoman după momentul Ankara (1402) și conflictul teutonilor cu regatul Poloniei au temporizat punerea sa în aplicare¹⁶. Venirea teutonilor în Banat s-a produs, după toate probabilitățile, în ultima parte a anului 1429, făcând deplasarea marele maestru al ordinului, Nicolae de Redwitz, însoțit de alți opt cavaleri și un număr neprecizat de slujitori personali, meseriași, pescari și navigatori. Proiectată ca un element salvator pentru situația gravă în care se găsea frontiera sudică a regatului ungar, deplasarea teutonilor în Banat și-a dovedit aproape instantaneu deficiențele. Dacă românii bănățeni, în frunte cu nobilii și cnezii lor, au reprezentat până atunci unități de sine stătătoare, subordonate militar și economic banului de Severin sau comitelui de Timiș, prezența teutonilor a însemnat în fapt reducerea aportului lor militar prin transformarea lor în forțe auxiliare, folosite la construcția și reparația cetăților, precum și în aprovizionare¹⁷. Documentele semnalează o serie de disfuncții la nivelul relațiilor dintre noul ban al Severinului și elitele locale, motivate de faptul că până în acel moment autohtonii români au fost principalii apărători ai liniei Dunării, ei bucurându-se de o fiscalitate relativ favorabilă și de autonomie administrativă și judecătorească. Or, încercarea de imixtiune a teutonilor asupra autorității lor judiciare și impunerea de noi dări au complicat aceste relații, determinând chiar atitudini de frondă ale bănățenilor față de noii veniți. De exemplu, este binecunoscută revolta nobilului român Lado de Bizerea din anul 1429, în urma căreia acesta s-a refugiat împreună cu fiii săi în Țara Românească, la curtea lui Dan II, revoltă provocată, după toate probabilitățile, de sporirea obligațiilor cneziale și de refuzul de a recunoaște autoritatea lui Nicolae de Redwitz. Declarat infidel, i se vor confisca posesiunile, ce vor fi donate în 1433 rudei sale apropiate, Nicolae de Bizerea, cel care se pare că a formulat denunțul împotriva sa. Interesant este faptul că, după moartea lui Sigismund de Luxemburg, cazul „Lado de Bizerea” este redeschis în 1439 de fiul său, Ladislau de Bizerea, care reușește să obțină de la Albert de Austria restituirea posesiunilor confiscate tatălui său, deoarece se pare că a reușit să dovedească falsitatea acuzației de infidelitate formulate împotriva părintelui său¹⁸.

Semnificativă ni se pare și atitudinea de protest a cnezilor și nobililor districtului Almăj care, în anul 1430, refuză se recunoască autoritatea și jurisdicția lui Nicolae

¹⁶ Eugen Glück, *Date noi cu privire la prezența cavalerilor teutoni la frontiera Banatului (1429-1437)*, în *Revista istorică*, III, 1992, nr.7-8, p.784.

¹⁷ Ioan Hațegan, *Cavalerii teutoni în Banatul Severinului (1429-1435)*, în *Tibiscus*, V, 1978, p.192.

¹⁸ Lîgia Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI (origine, statut, studiu genealogic)*, Reșița, 2002, p.173-175.

de Redwitz, marele maestru al Ordinului Cavalerilor Teutoni. Astfel, în 21 august 1430¹⁹ Nicolae de Redwitz s-a plâns regelui că s-a prezentat în fața sa Emeric Himfy de Remetea pentru a semnala o serie de litigii de stăpânire cu cnezii și nobilii din districtul Almăj, cerând judecată și dreptate. Or, deși banul a convocat părțile în fața scaunului de judecată, nu s-a prezentat decât nobilul Himfy, în timp ce comunitatea almăjană a solicitat, prin Dionisie de Almăj, judecata regală. Asistăm, astfel, la un adevărat afront al comunității românești a districtului, întemeiat după câte se pare pe un precedent deja creat, căci cu doi ani în urmă, însuși regele a condus adunarea nobililor, cnezilor și a altor stări din districtul Mehadia (învecinat cu Almăjul), adunare în care s-a judecat pricina ivită între nobilii Deș de Timișel și cnezii de *Kyralmezeye*. Nu se cunoaște deznodământul procesului din 1430 însă, după dezastrul produs de incursiunea otomană de la Dunăre din anul 1432, rolul teutonilor se diminuează, pentru ca în 1437 regele să încuviințeze plecarea lor din zonă. Astfel, presat de husiți în Boemia, de venețieni în Bosnia și Croația și de otomani în sud-est regele va încerca să reformeze organizarea militară a Ungariei prin legea militară din 1433, ce avea să acorde comitatelor bănățene și apărătorilor lor un rol sporit.

Îndelungata domnie de jumătate de secol a regelui-împărat a însemnat un lung șir de campanii militare, în care prezența contingentelor bănățene, în frunte cu nobilii și cnezii români, a fost mereu consemnată documentar, atât în campaniile orientale, cât și în cele occidentale. Considerăm important a centraliza participarea de grup sau individuală a diferiților exponenți ai elitei bănățene, românești și alogene, în măsura în care documentele lasă să transpară identitatea participanților la aceste campanii. Astfel, la sfârșitul secolului al XIV-lea este semnalată participarea trupelor bănățene atât în bătălia de la Kossovopolje, sub conducerea banului Nicolae de Gara²⁰, cât și la prima cruciadă antiotomană inițiată de puterile creștine în 1396 la Nicopole²¹, documente din anii 1396 și 1397 pomenindu-i ca participanți pe cnezii români de

¹⁹ Pesty Frigyes, *op.cit.*, p.24; Cosmin Popa-Gorjanu, *From „kenesii” to „nobiles Valachi”*: the evolution of the romanian elite of the Banat in the fourteenth and fifteenth centuries, în *Annual of Medieval studies at CEU*, 6, 2000, p.121; L. Boldea, *Noi date asupra elitelor românești bănățene: familia Lazăr de Almăj (sec. XV-XVI)*, în *Banatica*, 17, 2005, p.314-315.

²⁰ Victor Papacostea, *Civilizație românească și civilizație balcanică*, București, 1983, p.230.

²¹ Emmanuel C. Antoche, *Les expéditions de Nicopolis (1396) et de Varna (1444): une comparaison*, în *Mediaevalia Transilvanica*, IV, 2000, nr.1-2, p.36.

Voislova²², pe nobilii români de Mâtnic sau pe cei din familia Danciu de Macedonia. Bunăoară, în 1397, Sigismund de Luxemburg atribuie nobililor de Macedonia două posesiuni, *Vasa* și *Bozsok*, pentru serviciile lor militare aduse în bătălia de la Nicopole, beneficiarii lor fiind Andrei, fiul lui Ioan, Simion de Danciu și Nicolae, fiul lui Petru²³. Tot în același an, un grup de cnezi români de pe Valea Bistrei sunt răsplătiți pentru meritele credincioase prin reconfirmarea lor în stăpânirea asupra moșiei regale Pogăniș (*Poganch*), printre cei nominalizați numărându-se Ladislau, fiul lui Petru de Voislova, Ladislau, fiul lui Petru de Bistra, Petru, Mihail și Ladislau, fiii aceluiași Ladislau, fiul lui Petru, precum și Lațcu, fiul lui Cragul.

Primele decenii ale noului secol au stat sub semnul uneia dintre personalitățile de marcă ale sistemului politico-militar al regatului – Filippo Scolari, comite de Timiș, Caraș, Arad, Zarand și ban de Severin, apropiat al regelui Sigismund de Luxemburg și militar desăvârșit, ce va reorganiza sistemul de apărare al Banatului potrivit noilor precepte tactice ale Renașterii italiene și va conduce trupele recrutate din Banat atât în campaniile occidentale împotriva Veneției sau Bosniei, cât și în cele antiotomane purtate pe linia Dunării. Documentele semnaleză, de exemplu, prezența nobililor din familiile Deș de Timișel și Chep de Ghertenis în războiul cu Veneția, derulat pe parcursul anilor 1411-1413. Astfel, în 1413, nobilul Petru Deș de Timișel a fost dăruit de către comitele de Timiș cu posesiunea regală *Orbagy* din districtul Mehadia²⁴, o situație particulară, în care comitele s-a simțit abilitat a dona posesiuni unora dintre fideli săi luptători. De asemenea, tot în același an, pe 28 aprilie 1413²⁵, Sigismund de Luxemburg, aflat la Udine la sfârșitul campaniei venețiene, le cerea oficialilor să procedeze cu prudență în privința judecăților și a străngerii taxelor și impozitelor de la și de pe posesiunile nobililor Andrei, Iacob și Nicolae, fiii lui Andrei Chep de Ghertenis, ca urmare a meritelor militare dovedite în aceste bătălii.

Conflictul izbucnit în Bosnia între diferitele partide nobiliare a determinat intervenția Ungariei, care urmărea extinderea suzeranității sale până la Adriatică. Or, în aceste expediții (derulate între anii 1406 și 1415) comitele de Timiș a participat în calitate de comandant al armatei regale, reușind să cucerească mai multe cetăți pe seama regelui său. Și în acest caz documentele semnaleză participarea bănățeană a

²² L. Boldea, *Noi considerații asupra elitelor sociale românești bănățene: stăpânii de pe Valea Bistrei (sec.XV-XVI)*, în *Analele Banatului*, Serie Nouă, Arheologie-Istorie, XII-XIII, 2004-2005, p.328.

²³ Hurmuzaki, *op.cit.*, p.389.

²⁴ I. Hațegan, *Filippo Scolari*, Timișoara, 1997, p.151.

²⁵ Ortvy T., *op.cit.*, p.474.

unor cnezi și nobili, după cum urmează: în 1406, Sigismund de Luxemburg a confirmat familia lui Dionisie, fiul lui Ciucă în stăpânirea posesiunii Mihălenț din districtul Comiat ca recompensă pentru serviciile militare aduse în mai multe expediții, cu deosebire în războiul din Bosnia din acel an²⁶. În urma luptelor ce s-au desfășurat în Bosnia, în anul 1415 este pomenită în mai multe rânduri familia nobililor Chep de Gherteniș, ai cărei membri, dar și iobagi se pare că și-au adus contribuția pe câmpul de luptă. Astfel, în 16 mai 1416²⁷, comitele de Timiș, scriind vicecomiților săi din Timiș, Caraș și Cuvin despre mersul campaniei militare din Bosnia și cerându-le noi contingente armate, face referire la iobagii familiei Chep de Gherteniș, despre care afirma că ar fi participat deja la mai multe lupte, drept pentru care sunt scutiți de acest lucru de acum înainte. Dintre membrii acestei familii, documente din anii 1416-1417²⁸ îi pomenesc pe Iacob, Andrei și Nicolae, fiii lui Andrei de Gherteniș; aflați în plin proces cu nobilii Himfy de Remetea, ei obțin în repetate rânduri din partea regalității amânarea judecării pricinii deoarece în anul precedent au fost în serviciu militar și „s-au aflat în pericol în fața turcilor”. Mai mult chiar, într-un document datat în 9 septembrie 1417²⁹ Filippo Scolari, întors din Bosnia la Timișoara, se adresează văduvei lui Iacob Chep de Gherteniș, căzut în acel război, anunțând-o că o ia sub protecția sa personală.

Agravarea pericolului otoman, ajuns de ceva vreme pe linia Dunării, a determinat concentrarea atenției comitelui asupra întăririi frontierei dunărene prin sporirea efectivelor militare locale, prin întărirea sau construirea de noi cetăți și prin crearea unui sistem cât mai trainic de alianță antiotomană cu Țara Românească. Noi contribuții bănățene sunt prezente în documentația vremii, cu precizarea că inconsecvența și inconsistența documentară depind în foarte mare de măsură de ceea ce trecerea timpului a păstrat. Pentru anul 1420, luptele de la cetatea Severinului îi disting din nou pe nobilii din familiile Mâtnic și Danciu de Macedonia, precum și familia cnezilor Măgoia din districtul Comiat. Astfel, în 25 iunie 1420 este pomenit Ladislau, fiul lui Danciu de Macedonia, canonic de Cenad, care vine în armata comitelui împreună cu familiarii săi pentru a lupta împotriva otomanilor³⁰. Tot în același an și în legătură cu

²⁶ Hurmuzaki, *op.cit.*, p.445; Viorel Achim, *Districtul Comiat. Contribuții la geografia istorică a Banatului în evul mediu*, în *Analele Banatului*, Serie Nouă, Arheologie-Istorie, II, 1993, p.247.

²⁷ Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, III, Budapesta, 1882, p.283.

²⁸ Ortway T., *op.cit.*, p.522, 530, 533.

²⁹ *Ibidem*, p.535.

³⁰ Ioan Hațegan, Ligia Boldea, Dumitru Țeicu, *Cronologia Banatului, II/1, Banatul între 934-1552*, Timișoara, 2007, p.181.

bătălia de la Severin sunt amintiți și nobilul Bogdan de Mâtnic³¹, precum și familia cnezilor Măgoia care, prin Bogdan, fiul lui Nicolae, fiul lui Măgoia este dăruită de Ștefan Losonczy, castelanul de Severin, Orșova, Mehădia, Sebeș și Jdioara cu dreptul de stăpânire asupra cnezatelor Măgoiești, Răchiți și Strâmtura din districtul Comiat³². Doi ani mai târziu, în 1422, mai mulți români din același district al Comiatului sunt amintiți în calitatea lor de cavaleri ai curții regale (*Aule Regie milites*), fapt ce ilustrează din plin aprecierea de care au ajuns să se bucure la curte³³. În anul 1427 este amintită contribuția nobilului Luca, fiul lui Dan de Duboz, care, aflat în armata regală, s-a făcut remarcat prin vitejia sa în fața otomanilor³⁴.

După moartea lui Filippo Scolari, frontiera sudică a regatului a rămas descoperită, nici Ungaria, nici Țara Românească nefiind capabile să opună forțe notabile ofensivei otomane. Expediția din 1428 și înfrângerea armatei regale sub zidurile cetății Golubăț au dezechilibrat complet sistemul de apărare bănățean. Sub zidurile Golubățului și-au câștigat recunoștința regelui un număr însemnat de nobili români bănățeni, printre care s-au numărat cei din familiile Bizerea de Caransebeș, Cerna, Deș de Timișel sau Măcicaș de Tincova, însă a căzut și un mare număr de victime, cunoscute fiind numele lui Roman și Mihail de Măcicaș. Pentru jertfa lor regele va răsplăti în același an întreaga familie a nobililor de Măcicaș, reconfirmându-le printr-o nouă danie dreptul de stăpânire asupra moșiilor părintești³⁵. Tot în același an nobilii din familia Deș de Timișel au fost întăriți în stăpânirile lor Iablanița și *Zalyn* în semn de mulțumire pentru credincioasele slujbe militare³⁶, pentru ca în anul următor regele să dăruiască familiei de Bizerea o curte în Caransebeș pe aceleași considerente³⁷. Câțiva ani mai târziu, în 1436, a fost rândul nobililor de Cerna să fie dăruți cu noi danii grație aportului lor militar înătălia de la Golubăț³⁸.

Anii 1432-1433 aveau să furnizeze un nou regulament militar, introdus de regalitate în încercarea de a contracara amenințările venite în special de la sud de

³¹ Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, IV, București, 1936, p.10.

³² V. Achim, *Districtul Comiat...*, p.247.

³³ *Ibidem*, p.249.

³⁴ Ortva T., *op.cit.*, p.613-614.

³⁵ Pesty Frighes, *Krassó...*, p.74.

³⁶ Idem, *A Szörényi bánság...*, p.330.

³⁷ Dragoș Lucian Țigău, *Familia Bizere-Găman în secolele XV-XVII*, în *Banatica*, 15/II, 2000, p.49.

³⁸ L. Boldea, *Un caz aparte în elita socială a Banatului medieval: familia nobililor de Cerna (secolul al XV-lea)*, în *Analele Banatului*, Serie Nouă, Arheologie-Istorie, X-XI, 2002-2003, p.322.

Dunăre; or, în substanța sa, acesta avea să marcheze reparația românilor nobili ca factor militar recunoscut într-un moment de cumpănă pentru statul ungar, când pericolul otoman în ascensiune impunea reformarea radicală a sistemului defensiv. Astfel, „*nobiles Walachi partium Transsilvanarum*” au fost prevăzuți, alături de sași și secui, să pornească „cu puterea lor” în cazul mobilizării contra turcilor³⁹. Atunci când armata regală urma să treacă prin Banat, steagurilor regale trebuiau să li se alăture trupele episcopilor de Oradea și Cenad și cele ale comitatelor Zarand, Arad, Timiș, Cenad, Caraș, Torontal împreună cu români, filistenii și cumani⁴⁰. În fond, pentru Banat noul regulament venea exact în anii în care s-a consumat eșecul formulei unei mărci cruciate a cavalerilor teutoni în favoarea structurilor militare tradiționale ale populației românești. În deceniile care vor urma însă, cu precădere în epoca Corvineștilor, românii transilvăneni și bănățeni au ajuns să fie considerați forțe militare valoroase, o componentă importantă a sistemului de apărare, în special pe frontiera dunăreană. Astfel, ascensiunea politico-militară a elitelor românești bănățene, derulată odată cu domnia lui Sigismund de Luxemburg, va cunoaște noi valențe în epoca celor doi Corvinești, realitate ilustrată prin seria de demnități și funcții în plan local atribuite nobilimii românești bănățene.

Parcursul strictă a informației documentare de care dispunem și care reflectă modul în care elita bănățeană, prin meritele sale militare, și-a consolidat statutul social-juridic privilegiat în perioada domniei regelui-împărat ne determină să formulăm o serie de considerente ce pot fi deduse din analiza documentelor în cauză. În primul rând, trebuie să ne chestionăm dacă noul cadru legislativ introdus de Angevini și continuat mai apoi de Sigismund de Luxemburg a determinat doar constrângeri sociale și profesionale sau a atras după sine și o serie de oportunități în ceea ce privește posibilitățile de menținere a statutului privilegiat al cnezimii române bănățene, recunoscut ca atare, în mod tacit, de regalitatea arpadiană. Căci, obligați fiind să se integreze normelor de drept de inspirație occidentală, ce presupuneau actul scris adevărat al calității de stăpâni de pământuri, cnezii bănățeni se vor fi prevalat de faptul că, în permanentele conflicte ce se derulau pe linia Dunării, ei au reprezentat o forță importantă ce trebuia și putea fi cointereseată în apărarea lor. Faptul că serviciile lor militare credincioase au fost urmate în repetate rânduri de emiterea actelor de nouă

³⁹ Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania (1440-1514)*, București, 2000, p.379.

⁴⁰ *The History of Transylvania* (coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler), I, Cluj-Napoca, 2005, p.292.

danie, care consfințeau recunoașterea stăpânirilor lor funciare ereditare, avitice, denotă preocuparea puterii centrale de a conserva capacitatea de apărare a ținutului și de a menține un palier social median puternic, pe care să-l poată contrapune ligilor baroniale ce au creat atât de multe probleme în prima parte a domniei lui Sigismund. Cât despre atitudinea cnezimii bănățene, interpretările istoriografice au oscilat între oportunitate și oportunism, în special atunci când s-a atins problema confesionalității lor, de vreme ce diploma angevină din 1366 a ajuns să condiționeze nobilitatea de apartenența la catolicism. Nu reluăm dezbaterea, deja fecundă, asupra aspectelor confesionale ale identității elitei românești bănățene; ne mărginim însă să constatăm că într-o societate a stărilor, cu un cadru juridic, legislativ bine conturat, atitudinile de frondă ar fi fost poate cea mai neinspirată opțiune pe care fruntașii românilor bănățeni ar fi putut-o îmbrățișa. Căci, existau deja precedentele create de proscricțiile și deposedările din perioada angevină, ce s-au produs atât în Banatul timișan, cât și în zona limitrofă a districtelor privilegiate, unde regalitatea angevină a donat o serie de familii nobile maghiare sau cumane cu posesiuni aparținând cnezimii bănățene⁴¹. Deosebit de interesant ni se prezintă astfel spațiul de interferență dintre cele două zone, acolo unde fricțiunile determinate de dreptul de stăpânire asupra pământului au fost mult mai virulente, în măsura în care aici s-au intersectat trei grupuri de interese: cel al cnezilor de rând, intrați sub varii forme de subordonare, care încă mai încercau să își păstreze măcar o parte din posesiunile lor funciare; cel al cnezilor nobili români, posesori deja ai titlurilor de nouă danie, care își consolidează în această perioadă patrimoniul funciar; și cel al nobililor alogeni, donați cu pământuri în zonă de către regalitate, fără îndoială partea cea mai interesată în extinderea cât mai rapidă, deci și mai brutală, a stăpânirilor funciare. Aici regăsim o tipologie relevantă pentru ceea ce conflictele de stăpânire vor fi fost în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea, atunci când s-a reșezat, potrivit noii legislații în vigoare, sistemul patrimonial funciar bănățean. În consecință, putem recunoaște această linie de demarcație la hotarele ce despărțeau comitatul Timiș de spațiul celor opt districte cărășene privilegiate, dintre care Comiatul, Cuiеștiul, Izvoarele Carașului și Bârzava par să fi cunoscut cele mai multe confruntări de interese între cnezi și nobili, tranșate aproape fără nicio excepție în favoarea celor din urmă. În zilele noastre este vorba de partea de nord-vest a județului Caraș-Severin, acolo unde cursul Bârzavei iese din zona colinară și montană a Munților Dognecei înspre câmpia ce se continuă mai apoi cu

⁴¹ M. Holban, *Deposedări și judecăți în Banat pe vremea Angevinilor (1361-1378)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, V, 1962, p.57-128.

cea a Timișului, în arealul localităților Berzovia, Gherteniș, Ramna, Ersig și Șoșdea. Geografic, este una din puținele zone de câmpie ale Banatului cărășan, fapt care ne întărește argumentația vizavi de interesul pronunțat al unor elemente alogene față de aceste locuri. Iată de ce ne ferim să folosim epitetul de oportuniști atunci când luăm în discuție ascensiunea și integrarea cnezimii române bănățene în rândurile micii nobilimi recunoscute a regatului, preferând să apreciem doar oportunitățile sociale pe care aceștia le-au accesat, conservând astfel o elită socială românească, absolut necesară unei comunități românești medievale⁴².

Pe de-altă parte, instabilitatea politică internă din prima parte a domniei lui Sigismunde de Luxemburg, precum și permanentele amenințări și conflicte externe, au creat noi oportunități ce au putut fi fructificate de cnezimea și nobilimea bănățeană. Încurajată de perspectiva obținerii recunoașterii regale în stăpânirile lor funciare părintești, elita bănățeană a dovedit în majoritatea cazurilor o fidelitate consecventă față de monarhul interesat, de altfel, în a-și asigura o bază socială cât mai largă, pe care să o contrapună diverselor facțiuni nobiliare. Iar în plan extern, nobilimea locală a Banatului a putut fi mult mai ușor cointeresată în apărarea ținutului decât marea nobilime, care se decidea foarte greu să ridice oști pentru apărarea țării și nu era dispusă să lupte în afara granițelor Ungariei. Am ilustrat participările bănățene în multele campanii ce au jalonat lunga domnie a lui Sigismund de Luxemburg, prilej cu care s-au conturat și consolidat principalele patrimonii funciare ale nobililor bănățeni. Și, iarăși, nu credem că a fost o dovadă de oportunism felul în care elitele bănățene au relaționat politic și militar cu puterea centrală, ci un mod de viață generat de anumite realități ce pot fi traduse printr-o cointeresare ce a funcționat în ambele sensuri. Regalitatea avea nevoie de elemente credincioase pe care să își bazeze politica internă și să își proiecteze politica ofensivă, ulterior defensivă a țării, în timp ce elita bănățeană dorea recunoașterea privilegiilor sale ce au decurs din dreptul de stăpânire asupra pământului. Este interesantă modalitatea prin care puterea centrală a răsplătit, la sfârșitul secolului al XIV-lea și la începutul celui următor, credincioasele slujbe militare ale cnezilor români, și anume acordarea titlurilor de nouă danie, în fapt fiind vorba de o recunoaștere oficială, prin act scris, a stăpânirilor deținute până atunci în baza vechiului *more keneziatus*. A fost modalitatea prin care s-a realizat „înnobilarea” unei bune părți a cnezimii române bănățene, cu precizarea că în aceste decenii afirmarea

⁴² L. Boldea, *Nobili și cnezi bănățeni – noi reflecții asupra unor mutații sociale (1350-1450)*, în *Analele Banatului*, Serie Nouă, Arheologie-Istorie, XVI, 2008.

individuală a unor cnezi nobili este mai puțin întâlnită, predominând aspectul colectiv, dominat de grupurile familiale care își structurează în acești ani domeniile funciare⁴³.

Nevoia de securizarea a frontierei dunărene a constituit o nouă oportunitate fructificată în interesul său de elita bănățeană, în special din momentul în care pericolul otoman a pus o presiune permanentă și constantă asupra granițelor sudice ale regatului. Nu este de mirare faptul că în Banat au ajuns să funcționeze două unități administrative cu rol preeminent militar: Banatul de Severin, care a înglobat o parte a comitatului Caraș, și comitatul Timiș, cel mai extins dintre unitățile administrative ale ținutului. Datorită pericolului otoman, cele două formațiuni teritoriale de graniță s-au bucurat de interesul aparte al puterii centrale, conducătorii lor făcând parte în anumite perioade dintre baronii țării⁴⁴. Or, nimeni nu putea fi mai interesat de prezervarea securității ținutului decât oamenii locului, constituiți în structuri militare în cadrul cărora cnezii și nobilii bănățeni și oamenii lor au jucat un rol de primă mărime. Experimentul teuton s-a dovedit a fi fost nerealist, unele voci avansând ideea unei anumite pasivități a elitei locale în ceea ce privea o reală colaborare militară și politico-administrativă. În anumite aspecte s-a putut deduce chiar o oarecare ostilitate față de imixtiunea străină în sistemul juridic și administrativ al Banatului de Severin, exemplificatoare fiind plângerea lui Nicolae de Redwitz (în calitate de ban al Severinului) din 21 august 1430 adresată regelui, prin care îi aducea la cunoștință faptul că în pricina ce i-a opus pe nobilii și cnezii de Almăj lui Emeric, fiul lui Ștefan, fiul lui Petru de Remetea, primii au refuzat să se prezinte în fața scaunului de judecată al banului de Severin, solicitând judecata regală. Se pare că aceștia s-au prevalat de precedentul creat de faptul că, doar cu doi ani în urmă, regele a condus în persoană adunarea nobililor, cnezilor și a altor stări din districtul Mehadia (vecin cu Almăjul), în cadrul căreia s-a judecat procesul dintre nobilii de Timișel și o familie de cnezi. Consecința a situației create, dar și a înfrângerii suferite de teutoni în 1432 din partea otomanilor, granița sudică a regatului a fost redată apărătorilor săi tradiționali, de acum înainte ei exercitând în mod exclusiv sarcina de apărare în zonă.

Încă discutabilă rămâne problema confesionalității elitelor bănățene din și de după momentul recunoașterii calității lor de nobilime a regatului prin actele de nouă danie. Căci acea condiționare a calității de nobil de apartenența la ritul catolic a reprezentat, în mod categoric, o constrângere și nicidecum o oportunitate.

⁴³ Costin Feneșan, *Diplome de înnobilitare și blazon din Banat*, Timișoara, 2007, p.11.

⁴⁴ I. Drăgan, *op.cit.*, p.348.

Documentele nu sunt relevante în privința religiei celor confirmați în stăpânirile lor. Nici nu există acte care să ateste în mod direct trecerea la catolicism a cnezilor nobili; poate că nu a fost necesar acest lucru, el deducându-se în alt mod, asupra căruia nu ne putem pronunța. Dar, pe de-altă parte, nici nu se poate nega faptul că un număr de familii nobile românești au făcut acest pas⁴⁵. Problema la care nu s-a răspuns încă cu deplină certitudine este: când și în ce context s-a făcut această trecere de la ortodoxie la catolicism? Ca o consecință imediată a diplomei din 1366 sau, mai degrabă după reactualizarea ei în 1428 de către Sigismund de Luxemburg la solicitarea franciscanilor? Se știe faptul că așa-numitul ordin din 1366 al regelui Ludovic I nu este cunoscut decât din documentul emis în 1428 de Sigismund⁴⁶, ceea ce a pus sub semnul întrebării însăși existența sa – deci, au supralicitat franciscanii atunci când s-au adresat regelui? Și, mai ales, de ce a simțit nevoia regele să emită un asemenea act restrictiv într-o situație delicată pentru zona Banatului, asaltat de ofensiva otomană după ce sistemul de alianță antiotomană încheiat de Filippo Scolari și Dan II s-a destructurat după 1426, când colaborarea tuturor forțelor militare bănățene era vitală pentru securizarea graniței. Or, Sigismund nu numai că reactualizează un ordin ce trebuie să a creat destule probleme elitelor românești bănățene (cel puțin de conștiință religioasă), dar le și impune prezența străină teutonă, față de care le subordonează din punct de vedere administrativ-juridic și politico-militar. A fost o încercare de a se dispensa de elemente pasibile, prin orientarea lor confesională, să știrbească acea „*unitas fidei*”, menită să ducă la întărirea regatului prin eliminarea schismei sub orice formă s-ar fi manifestat ea? Dar acest lucru ar fi însemnat că prozelitismul catolic, inclusiv cel practicat prin norme legislative impuse de statul maghiar, nu numai cel misionar, nu a dat rezultatele scontate după 1366, rămânând încă un număr semnificativ de ortodocși români chiar și în rândurile cnezimii nobile bănățene. Este posibil ca Sigismund de Luxemburg, care a avut destule probleme cu Marea Schismă a Occidentului, dar și cu chestiunea husită, să nu mai fi vrut să riște echilibrul, și așa destul de fragil, al unei zone de graniță. Oricum, după eșecul experimentului teuton putem aprecia că raporturile dintre suveran și oamenii locului se normalizează, de acum înainte aportul acestora din urmă fiind preponderent în toate aspectele ce au ținut de buna administrare și apărare a Banatului, fapt dovedit și de apariția primelor demnități locale (bani și vicebani de Severin, castelani și vicecastelani, juzi nobiliari,

⁴⁵ V. Achim, *La féodalité roumaine du royaume de Hongrie entre orthodoxie et catholicisme. Le cas du Banat*, în *Colloquia*, I, 1994, nr.2, p.17-29.

⁴⁶ Idem, *Banatul...*, p.149.

jurați și oameni de mărturie ai regelui) acordate unor nobili români bănățeni, fenomen ce va lua amploare în vremea Corvineștilor. Se acceptă astăzi ca o realitate de necontestat trecerea treptată, graduală a nobilimii române bănățene la catolicism, în special după 1428 și, mai ales, ca urmare a Conciliului de la Ferrara-Florența din anii 1438-1439⁴⁷. A fost, probabil, compromisul necesar încadrării lor în structurile nobiliare ale regatului și motivul pentru care, secole mai târziu, istoriografia românească i-a acuzat de oportunism și chiar i-a eliminat din structurile sociale românești bănățene sau transilvănene, considerându-se că prin catolicizare ei ar fi fost pierduți pentru comunitatea românească, maghiarizându-se. Noile interpretări istoriografice au nuanțat mult această teorie, căci este dificil, chiar riscant, să operezi cu judecăți de valoare specifice secolelor XX-XXI asupra unei societăți medievale care se ghida după alte norme de conduită și mentalitate individuală și colectivă. Rămâne însă ca un aspect delicat și discutabil atitudinea confesională a elitelor românești bănățene, singura de altfel care a putut să determine o oarecare breșă între elite și comunitatea românească bănățeană. Și nu considerăm că această ruptură a fost dramatică în întreaga perioadă medievală românească.

Discuția legată de oportunitățile ce au putut fi fructificate de cnezimea românească bănățeană în timpul domniei lui Sigismund de Luxemburg poate fi augmentată cu o serie de considerente asupra veleităților lor, asupra acelor calități de care ei s-au putut prevala pentru a accede în rândurile structurilor sociale superioare ale regatului maghiar. În primul rând, trebuie apreciat faptul că, încă din perioada arpadiană, ei au fost recunoscuți în mod tacit ca fiind principalii stăpâni de pământuri în zona Banatului de deal și de munte, ceea ce a presupus atât privilegii, cât și obligații legate de exploatarea fondului funciar sau plata unor taxe și dări. În al doilea rând, această zonă montană și piemontană nu a fost atractivă din punct de vedere funciar pentru marii nobili și baroni ai regatului, astfel încât deposedările nu s-au făcut simțite decât strict în zona limitrofă, de interferență dintre comitatul Timiș și districtele privilegiate, acolo unde, după cum am mai afirmat, regalitatea a donat o serie de familii de origine maghiară sau cumană prin uzurparea unor posesiuni cneziale românești. În consecință, considerăm că nu s-a simțit nevoia de structurării sistemului proprietății funciare, de vreme ce a existat deja acel palier social interesat în exploatarea sa, desigur, în condițiile impuse de noua legislație socială introdusă de Angevini și preluată de regele-împărat.

⁴⁷ Adrian Andrei Rusu, *Nobilimea românească și biserica în secolul al XV-lea (exemplul hațegan)*, în *Nobilimea românească din Transilvania (Az erdélyi román nemesség)*, Satu Mare, 1997, p.134.

Apoi, în plan militar, elitele românești bănățene erau deja angrenate încă din secolele anterioare în sistemul de apărare al frontierelor sudice ale regatului, în fapt, frontierele propriului lor ținut, astfel încât ele au putut cu ușurință fi cointeresate și folosite în politica militară desfășurată de regalitate la sfârșitul secolului al XIV-lea și în prima jumătate a secolului următor. Documentele lasă să se întrevadă un adevărat mod de viață al acestor elite, care și-au trimis reprezentanții în mai toate campaniile occidentale sau orientale purtate de Sigismund, familii ca Deș de Timișel, Măciș de Tincova, Mâtnic de Ohaba Mâtnic sau Bizerea de Caransebeș remarcându-se cu preponderență. A fost, în egală măsură, un mod de viață dar și o necesitate, dictată de prototipul unei societăți medievale în care atributele militare erau o condiție *sine qua non* pentru aproape fiecare membru al categoriei nobiliare. Or, din acest punct de vedere, nu întrezărim nici atitudini oportuniste, nici veleitare, ci doar respectarea regulilor jocului.

Din punct de vedere confesional, este adevărat că ortodoxia lor inițială a fost un impediment pe care trebuiau să îl depășească într-un anumit mod, în timp ce pentru regalitate a însemnat un factor de risc pe care aceasta nu a înțeles să și-l asume. Neconcludența documentelor poate trăda o anumită ambiguitate ce ar fi caracterizat ascensiunea socială a nobilimii române bănățene, cel puțin la sfârșitul secolului al XIV-lea și în primele decenii ale secolului al XV-lea. Rezultatul final a fost totuși acela că, în timp, majoritatea familiilor nobile bănățene au realizat această mutație confesională, fără ca acest lucru să le rupă în mod semnificativ de comunitatea românească în fruntea căreia se situau.

Discuția de față trebuie întregită prin enumerarea modalităților prin care regalitatea maghiară a înțeles să răsplătească elita socială românească bănățeană în conformitate cu principiile politicii interne promovate de Sigismund de Luxemburg, ce vizau constituirea unei nobilimi mici și mijlocii suficient de numeroasă și de puternică pentru a putea fi contrapusă marilor familii de baroni. În primul rând, din epoca regelui-împărat proliferază actele de nouă dănie, ce au consacrat în mod oficial stăpânirea cnezială românească, recunoscută până atunci doar *de facto* de regalitatea arpadiană, devenită în timp stăpânire cu drept nobiliar deplin. În aceste decenii s-au conturat principalele patrimonii familiale bănățene, deși, documentar vorbind, procesul poate fi detectat efectiv doar în ceea ce privește o parte a familiilor nobile bănățene, suficiente însă, în opinia noastră, pentru a observa o regulă ce poate fi generalizată. Cazurile tipice sunt cele ale familiilor Deș de Timișel și Mâtnic de Ohaba Mâtnic, la care tranziția de la cnezi la cnezi nobili și mai apoi la nobili este pe deplin reflectată

documentar. Astfel, în cazul familiei Deș de Timișel, în anul 1387⁴⁸ membrii ei, pomeniți în calitate de cnezi, au fost recunoscuți în stăpânirea posesiunii regale Valea, pentru ca, trei ani mai târziu, ei să fie consemnați în calitate de cnezi nobili, fiindu-le reconfirmate posesiunile Valea și Crivina. În ceea ce-i privește pe Mâtniceni, între anii 1387 și 1411⁴⁹ se va derula un amplu proces de reconfirmare a principalelor lor stăpâniri funciare, deținute până atunci cu drept cnezial, ei fiind amintiți în calitate de nobili încă din anii 1375-1376. Familia Măcicaș de Tincova este pomenită în 1370 ca și familie cnezială românească, calitatea de nobili fiind menționată documentar de-abia în anul 1411⁵⁰, fapt ce s-ar fi putut datora pierderii documentelor adevărate într-una din invaziile otomane, lucru consemnat în documentele din anii 1438-1440. Bizereștii și Cernenii apar în acte direct ca familii nobile, cu stăpâniri bine conturate, primii în 1428-1429, ceilalți în 1436, dar acest lucru considerăm că nu schimbă datele problemei căci, în viziunea noastră, procesul „înnobilării” lor s-a produs în aceeași perioadă cu acela al celorlalte familii nominalizate anterior. Cât despre familii ca Fiat de Armeniș, Gârliște de Rudăria, Racovița de Caransebeș, Lazăr de Almăj, Buceșnița, Plugovița, Marga, Floca sau Pobora, deși documentele care le menționează datează din a doua jumătate a secolului al XV-lea, nu vedem de ce rădăcinile lor sociale nobiliare nu ar fi coborât în perioada la care ne referim în materialul de față. Căci majoritatea celor enumerați anterior, atunci când apar în acte, sunt pomeniți fie reconfirmați în stăpâniri întărite de regii anteriori, fie ocupând demnități locale, fapt ce nu s-ar fi putut produce dacă ei nu ar fi ocupat o anumită poziție socială privilegiată.

În al doilea rând, semnificativ este și faptul că atunci când unele familii au rămas fără documentele adevărate ca urmare a deselor atacuri otomane în zonă, puterea centrală a procedat la întocmirea altor acte, cu scopul evident de a prezerva dreptul lor de stăpânire funciară, dar și pentru a nu se risca ignobilarea în cazul în care, rămași fără acte, ei nu ar mai fi putut dovedi calitatea lor de nobili. Este cazul familiei Deș de Timișel, care în 1390⁵¹ obține noi acte de stăpânire în locul celor pierdute în anul 1385, în timpul incursiunii domnitorului Țării Românești, Dan I, în Banat. În 1406 a fost rândul celor din familia Mâtnic să dobândească noi documente adevărate pentru dreptul lor de stăpânire, deși situația a fost oarecum diferită, monarhul fiind acela care în timpul conflictelor cu sultanul Baiazid și-a pierdut unul

⁴⁸ L. Boldea, *Nobilimea românească din Banat...*, p.192.

⁴⁹ *Ibidem*, p.296-304.

⁵⁰ *Ibidem*, p.249.

⁵¹ Hurmuzaki, *op.cit.*, p.331.

din sigilii, convocându-i astfel pe toți stăpânii de pământuri pentru a le fi reconfirmate stăpânirile lor⁵². Noi acte vor obține și Măcicăștii în 1440⁵³ din partea regelui Vladislav I, cu precizarea specială că ei s-au făcut remarcați în mod deosebit în vremea lui Sigismund de Luxemburg, în bătălia de Golubăț din 1428, vitejia și jertfa lor având încă ecouri peste un deceniu.

În al treilea rând, întâlnim și situații în care serviciile militare credincioase ale elitei bănățene au atras după sine scutirea de unele taxe și obligații datorate, cazuri concrete fiind cele ale familiilor Chep de Gherteniș sau Măcicaș de Tincova. Astfel, am văzut că în 1413, ca urmare a participării a trei membri ai familiei nobile din Gherteniș la campaniile venețiene, regele a recomandat autorităților locale să procedeze cu prudență la strângerea taxelor și a impozitelor datorate de aceștia. De asemenea, în 1415 regalitatea a decis să nu îi mai solicite la oaste pe iobagii aceleiași familii pe motiv că ei ar fi contribuit deja militar la campaniile anterioare. În ceea ce privește familia Măcicaș, din documente mai târzii, din 1453-1454⁵⁴, reiese faptul că membrii ei au fost scutiți în vremea regelui Sigismund de Luxemburg de plata unei părți a obligațiilor lor cneziale (datorate pentru două din mai noile lor posesiuni) față de banii Severinului ca urmare a jertfei lui Roman și Mihail de Măcicaș în celebra bătălie de sub cetatea Golubăț.

În concluzie, prin prisma rezultatelor concrete obținute de elita românească bănățeană în epoca lui Sigismund de Luxemburg, se poate afirma că, în pofida serioaselor constrângeri legislative, venite încă din perioada Angevină, aceasta a găsit modalitatea de a accede în plan social înspre palierele superioare ale societății regatului, convertind în oportunități o serie de realități prin folosirea acelor abilități de care cnezii români dispuneau în acel moment. În primul rând, ei au reușit să facă saltul de la statutul de cnezi la cel de cnezi nobili și apoi de nobili ai regatului grație credincioaselor slujbe militare pe care le-au prestat de-a lungul deceniilor, cele care au determinat regalitatea să le confirme poziția de stăpâni ereditari de pământuri prin acordarea diplomelor de nouă danie.

În al doilea rând, atunci când între cnezii nobili sau nobili și cnezii de rând, care nu au reușit să obțină actul scris de stăpânire, s-au ivit fricțiuni pe marginea dreptului de proprietate funciară, în toate cazurile chestiunea s-a tranșat în favoarea celor nobili. Căci, fie că a fost vorba de nobili români, fie de nobili alogeni, actul oficial

⁵² Pesty Frighey, *Krassó...*, p.254.

⁵³ Hurmuzaki, *op.cit.*, p.258.

⁵⁴ L. Boldea, *op.cit.*, p.263-264.

scris a surclasat tradiția venită din secolele anterioare. Diferite au fost însă modalitățile în care raporturile dintre cnezi și nobili s-au soluționat, documentele trădând situații nuanțate. Astfel, dacă în raporturile dintre cnezii români și nobilii alogeni întâlnim situații tensionate, bazate aproape în exclusivitate pe abuz și deposedare, lucrurile se pare că s-au desfășurat într-un mod mai subtil în ceea ce privește raporturile dintre cnezii români și nobilii români. Proveniți din același strat social, în timp, cnezii nobili și-au creat un ascendent legislativ asupra cnezilor de rând, de care s-au folosit atunci când s-a pus problema tranșării dreptului de stăpânire. Elocvente sunt exemplele furnizate de istoria familiilor Deș de Timișel și Mâtnic de Ohaba Mâtnic, ce au reușit, în decursul primelor decenii ale secolului al XV-lea, deci tocmai în perioada de care discutăm, să își consolideze patrimoniul funciar în detrimentul unor familii cneziale cu care au stăpânit în condizionalitate anumite moșii. Din informația documentară se poate deduce un anumit tipar – existența unor stăpâniri inițial comune, asupra cărora cnezii nobili și-au impus treptat dreptul exclusiv de stăpânire în momentul în care au obținut de la regalitate actul scris. De asemenea, au existat și cazuri în care unii cnezi s-au pus sub protecția unor familii nobile române, cărora le-au cedat o parte semnificativă a posesiunilor lor.

Interesant ni se pare și modul în care regalitate a intervenit în raporturile dintre unele familii nobile și comunitatea urbană a Caransebeșului, atunci când problemele de natură funciară au ajuns să le opună. În fapt, au fost situații în care s-au confruntat două grupuri de interese diferite, ambele plasate în sfera de atenție a puterii centrale din rațiuni specifice. Pe de-o parte, influența comunitate a Caransebeșului, cel mai important centru al Banatului de deal și de munte al acelor vremuri, față de care regalitatea maghiară a manifestat un interes constant, concretizat în seria de privilegii acordate de-a lungul secolelor XV-XVI, privilegii ce s-au circumscris unei politici centralizatoare care a evoluat în timp în ceea ce privește însemnătatea pe care puterea centrală a atribuit-o comunităților urbane din regat. De cealaltă parte s-au situat o serie de familii nobile (Măcicaș de Tincova, Mâtnic de Ohaba Mâtnic, de exemplu), încadrate în acea feudalitate românească a meritului, bine individualizată în zonele de margine ale regatului, față de care Sigismund de Luxemburg s-a arătat binevoitor cu scopul de o cointeresa atât în campaniile militare susținute în diferite părți ale regatului, cât și în politica sa centralizatoare, ca o contrapondere față de sporirea, excesivă uneori, a influenței marilor magnați ai regatului. Informațiile documentare semnaleză între anii 1371-1424 o serie de conflicte de stăpânire între familiile Măcicaș sau Mâtnic, pe de-o parte, și comunitatea locuitorilor Caransebeșului, pe de-altă parte,

în cadrul cărora fiecare dintre părți a încercat să își extindă dreptul de stăpânire în detrimentul celeilalte. Oricum, din derularea evenimentelor, se pare că motivațiile invocate de părți au fost relative în fiecare dintre cazuri, căci nobilii au încercat să își conserve stăpânirile strămoșești, probabil încălcând uneori hotarele *oppidum*-ului, în timp ce acesta din urmă a început să solicite noi terenuri cu scopul de a se dezvolta, amenințând posesiunile reclamate de Mâtniceni sau Măcicășești⁵⁵. Puterea centrală a convocat de fiecare dată adunări ale nobililor și cnezilor din mai multe districte bănățene, conduse de chiar de banii de Severin, însă sentințele au oscilat în timp, în funcție de documentele care au fost prezentate în instanță.

În sfârșit, participarea nobililor și a cnezilor români bănățeni în cadrul forurilor de judecată locale, atât de bine reprezentată documentar, este un indiciu suficient de concludent în favoarea rolului pe care aceste elite românești au ajuns să-l joace în ținutul de baștină, cu timpul ele dobândind un rol precumpănitor atât în actul de judecată, cât și în cel al administrației locale.

VÉLÉITÉS ET OPPORTUNITÉS DE LA NOBLESSE BANATIENNE AUX TEMPS DE SIGISMUND DE LOUXEMBOURG.

Résumé

Sur le plan interne, le règne de Sigismund de Luxembourg s'est ressenti, dans la période d'entre les XIVe – XVe siècles, en conséquence de l'ascension sans précédent des "leagues nobiliaires", hostiles au roi encore de la période de l'*interregnum*. Pour les neutraliser, le roi a essayé s'assurer le concours des plus larges forces sociales, son attention se dirigeant vers la petite et la moyenne couches nobiliaires, les habitants des villes, les dirigeants des communautés et, en special, vers la féodalité roumaine qui, dans des zones comme le Banat; Hațeg; Maramureș ou Făgăraș, luttait pour s'assurer la reconnaissance et la perpetuation de leur statut privilégié. La défaite de Nicopole a aggravé encore une fois les relations avec la grande noblesse, cette crise culminant avec la révolte des barons de 1403, quand Sigismund a réussi avec difficulté vaincre la rébellion des éléments insubordonnés du royaume. Pendant ces événements les nobles banatiens ont prouvé leur loyauté pour le roi, jouant un important rôle dans la défaite de la révolte, surtout en ce qui concerne

⁵⁵ L. Boldea, *op.cit.*, p.256, 293-296.

les vod'vodes rebelles de la Transsilvanie, Nicolae Csáki et Nicolae Marczaly, dont les principales possessions se trouvaient en Banat. C'est certainement la contribution des nobles de Mâtnic, récompensés par le roi en 1404 leur reconfirmation de la possession royale Vozești, que ceux-ci l'avaient maîtrisé jusqu'à ce moment avec de droit censuel. Donc, on peut apprécier que la première partie de la règne de Sigismund de Luxembourg avait offert, par ses implications politiques et militaires, le cadre favorable pour l'affirmation de la noblesse roumaine banatienne, étant significatif le fait que dans cette période une bonne partie de cette catégorie sociale avait fait la transition du statut de knézes vers celui de knézes nobles par les titres du nouveau don, par l'intermédiaire de qui le pouvoir central avait récompensé l'apport militaire de ces élites, considérées en ces temps-là *les meilleurs éléments de lutte et de résistance à la frontière*.

L'une des figures marquantes de l'histoire militaire du Banat de la première moitié du XVe siècle a été celui du célèbre condottier italien Filippo Scolari, descendant d'une famille noble appauvrie des entourages de la Florence, qui aura une brillante carrière à la cour du Sigismund de Luxembourg. Le sauvetage du roi de 1403, possible par son courage et par son esprit entreprenant, a eu pour conséquence l'acquisition de la fonction de *comite* de Timiș, offerte par le roi simultanément avec la garde de la frontière danubienne. De ce moment celui-ci commandera les régiments banatiens dans tous les conflits majeurs du royaume.

Les documents ont gardé le nom des quelques dirigeants roumains distingués pendant ces guerres: en 1406 Sigismund de Luxembourg a confirmé la famille de Dionisie, le fils de Ciucă, dans la possession Mihălenț du district Comiat comme récompense pour les services militaires des plusieurs expéditions, en spécial dans la guerre de Bosnie. En 1413 est confirmé la participation du cnezes noble Petru Deș de Temeșel aux campagnes de Venise des années antérieurs, celui-ci acquérant le titre de *comite* avec la possession royale Orbagy du district Mehadia. En suite des mérites militaires prouvés dans les luttes contre les Turcs à Severin le noble Bogdan de Mâtnic est remarqué par la même instance et, toujours en 1420, la famille des cnezes de Magoia a été confirmé dans la possession de trois *knézats* en récompense pour les fidèles services militaires offertes à cette occasion.

Après la mort de Filippo Scolari, la frontière sudique du royaume est restée sans défense, ni même le Pays Roumain ne pouvant opposer des forces notables contre l'offensive ottomane. L'expédition de 1428 et la défaite de l'armée royale sous les murs du fort Golubat ont produit un grave déséquilibre dans le système de

défense banatien. Sous ces murs ont gagné la reconnaissance du roi un bon nombre de cnezes nobles roumains banatiens, d'entre qui se sont compté Nicolae et Iacob de Bizerea, Lado de Bizerea et ses fils, Mihail et Blasiu de Cerna, mais se sont produits un grand nombre de victimes, y pouvant rappeler les noms de Roman et Mihail de Măciçaș. Pour leur sacrifice, le roi récompensera toute la famille des nobles de Măciçaș, confirmant par un nouveau don leur droit de possession sur les domaines ancestraux. Dans la même année les nobles de la famille Deț ont été renforcés dans la maîtrise des domaines Iablanita et *Zalyn*, en signe de gratitude pour leurs fidèles services militaires, l'année suivante, des mêmes considérantes menant vers le don d'un cour à Caransebeș pour la famille Bizerea.

En fait, ces insuccès ont marqué le fin de la politique orientale offensive du roi Sigismund et le passage vers une stricte défensive au Danube, fait qui aura un impacte négatif sur le Banat, affaibli à cause des luttes et soumis à une pression directe de la part du pouvoir otoman. Dans ce contexte, Sigismund avait recours à une ultime solution, sollicitant à l'Ordre des Chevaliers Teutons s'assumer la défense de la frontière sudique du royaume, par l'administration des forts danubiens d'entre Belgrade et Severin. En réalité, le roi avait repris un de ses plus anciens plans, contourné immédiatement après la défaite de Nicopole mais, le décroissement du pouvoir otoman après son défaite de Ankara et le conflit des Teutons avec le royaume polonais, avait temporisé son application. La venue des Teutons en Banat s'est produit probablement dans la dernière partie de l'année 1429, le grand maître de cet Ordre, Nicolae de Radwitz, faisant lui-même le déplacement, accompagné par un nombre imprécis de servants personnels, artisans, pêcheurs et navigateurs. Projeté comme une opération de sauvetage de la grave situation où se trouvait le royaume hongrois, le déplacement des Teutons en Banat avait prouvé immédiatement ses déficiences. Si les Roumains banatiens ont représenté jusqu'alors des unités en soi, subordonnés seulement au ban de Severin ou au comite de Timiș, la présence des teutons avait signifié leur subordination totale aux ceux-ci et leur passage dans le rôle de forces auxiliaires, employées à la construction et à la réparation des forts et aussi dans le ravitaillement. Bien sur, instantanément se sont survenus des conflits entre les nobles et les cnezes roumains banatiens, qui jouissaient d'une fiscalité favorable jusqu'alors, ayant une quelconque autonomie administrative et juridique, et le nouveau ban de Severin, c'est-à-dire le grand maître Nicolae de Radwitz, produits par l'insubordination des premiers face à la tentative d'immixtion des teutons sur les autorités juridique et à l'imposition des nouveaux impôts. C'est possible que la révolte du noble Lado de

Bizerea, à la suite de qui celui-ci se réfugie dans le Pays Roumain, à la cour de Dan le II-e, est douée tant à l'obligation des nobles roumains de participer à la réparation de la cité de Deva et aussi au refus de reconnaître l'autorité de Nicolae de Radwitz. Néanmoins, en 1430, les nobles et les cnezes roumains du district Almăj ont repoussé la juridiction du ban de Severin, clamant que le procès d'entre Dionisie de Almăj et Emeric de Remetea soit jugé par le roi Sigismund lui-même. L'incursion otomane de 1432, la plus difficile pour les Teutons, a déterminé la fin de leur mission au Danube, bien que l'opinion des quelques auteurs concernant la passivité des cnezes banatiens ne soit pas soutenue du point de vue documentaire. Il paraît que leur départ avait eu des causes plus profondes, parmi s'inscrit la destruction du système d'alliances danubien créé par Pippo de Spano et Dan le II-e, par la solution défensive adoptée par Sigismund se réalisant en 1432 une alliance otomane-roumaine (le Pays Roumain). Ainsi, pressé par les hussites en Bohême, par les ventôses en Bosnie et en Croatie et par les Ottomans en sud-est, le roi a essayé de reformer l'organisation militaire de la Hongrie par la loi militaire de 1433 qui avait accordé aux comitats banatiens un rôle accru.

OAMENII DIN BANAT ȘI TIMPUL (sec. XIV-XVII)

Radu Ardelean

Cuvinte cheie: timpul, oamenii medievali, Banat, cauze judiciare

Mots clef: le temps, les hommes médiévaux, Banat, causes judiciaires

Motto: Timpul nu este o calitate a lucrurilor, ci numai un mod de a gândi.

Baruch Spinoza

Se spune că oamenii societăților premoderne se raportau la timp – când o făceau! – în mod diferit de cei actuali, ca să încep cu un truism, asta și mai accentuat în lumea rurală, atunci precumpănitoare.

S-a evocat, în acest sens, ca explicație a percepției diferite, „încetineala desfășurării treburilor și rezolvării pricinilor [juridice] în condițiile societății feudale în comparație cu ritmul vieții moderne”; un timp „elastic”, mai degrabă lărgit, adverbe sau expresii care desemnează un trecut recent – *nuper, dudum, his diebus* – aplicându-se uneori și pentru perioade mai îndelungate¹.

S-a mai zis, în aceeași ordine, cu privire la medievali, că ei „nu simt nevoia preciziei, cadrul de referire al evenimentului evocat nefiind acel al cifrelor”², ceea ce dă seama de o atitudine, căci „imperfecțiunea măsurării orelor nu era decât unul dintre simptomele, între multe altele, al unei vaste indiferențe la timp” a unor oameni care, de obicei, nu-și știau nici măcar vârsta³. Erau acestea și caracteristici ale românilor și sârbilor bănățeni chiar în secolul al XVIII-lea, mai cu toții rurali (afară de cele câteva sute de târgoveți, căci nobilimea locului se refugiase la 1658): „Localnicilor nu le era cunoscută nici măcar stabilirea orei cu ajutorul ceasului ori folosirea calendarului. De aceea diferitele mărturii asupra unei sau altei probleme se transmiteau prin cele povestite și auzite de la strămoși. [...] De altminteri, localnicii nici măcar nu știu să-și indice vârsta. La stabilirea vârstei ei pornesc fie de la data venirii principelui Eugen

¹ Francisc Pall, *Cronologia cu privire la Transilvania (sec. XII-XV)*, în *Documente privind istoria României [DIR]*, vol. I, Seria C, vol. I, București 1956, p. 469.

² Jacques le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, București 1970, p. 244.

³ Marc Bloch, *Societatea feudală*, vol. I, Iași 1996, p. 94.

[de Savoia] în Banat [1716], fie de la anul vreunei bătălii, ori chiar de când au fost cucerite Timișoara sau Belgradul și de când au fost cedate din nou turcilor.”⁴

O memorie șovăitoare, fluidă, care își caută ancore, puncte de sprijin, repere în evenimente importante, spectaculoase sau șocante o putem discerne nu numai la ruralii bănățani din veacul Luminilor pe care încă nu le percepeau, ci și la înaintașii lor „medievali”, chiar aparținători elitelor.

S-a afirmat de către un Titan al acestei istorii că „omul medieval este unul al memoriei, al buneii memorii. O exersează în mod natural sau printr-o formație specială.”⁵ La procese erau convocați ca martori – sau „experți”⁶ – bătrânii contemporani evenimentelor, când cauzele se refereau la fapte mai vechi⁶, tocmai în virtutea prezumției de bună memorie *temporis acti*. Așa procedau și la sfârșitul sutei a XVII-a autoritățile austriece care doreau să-i reîmproprietărească pe franciscani cu bisericile lor din zonă, recurgând în anchetă la amintirile celor mai vârstnici locuitori ai Caransebeșului⁷.

Firește, în orice cauză judiciară se face apel la memoria celor implicați și a martorilor, care, chiar dacă există și documente adjuvante, este de neînlocuit uneori. Cât de exactă ori distorsionată poate fi aceasta încearcă să stabilească psihologia juridică...

Mai este apoi memoria însumată, amintirile comune – „«memoria colectivă», atât de puțin sigură, atât de puțin susținută prin mijloace exterioare”⁸, atât de pretabilă țeserii legendelor. Este de altfel o trăsătură ce ține de esența umanității, atât că este mai vizibilă pentru epocile mai puțin „burocratice”, cum Evul de mijloc: „memoria omenească, alunecoasă, «curgătoarea» memorie, după expresia lui Beaumanoir, este un instrument excelent de eliminare și de transformare: mai ales ceea ce noi numim memorie colectivă, și care nefiind în realitate decât o transmitere din generație în generație, dacă este lipsită de scriere adaugă la erorile înregistrării de către fiecare creier individual și înțelesurile diferite ale cuvântului.”⁹

Această memorie colectivă a înregistrat și transmis în sumedenie de sate bănățane vechea vatră, de unde migrase (pe același hotar) în timpuri nedefinite și

⁴ Johan Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, ed. Costin Feneșan, Timișoara 1982, p. 122

⁵ Jacques le Goff, *Omul medieval*, în idem (coord.) *Omul medieval*, Iași 1999, p. 30.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Viorel Achim, *Banatul în Evul Mediu. Studii*, București 2000, pp. 159-160.

⁸ Henri Berr, *Cuvânt înainte* la Marc Bloch, *Societatea feudală*, vol. I, p. 9.

⁹ Marc Bloch, *op.cit.*, p. 132.

locul pe care fusese biserica (cel mai adesea rămas însemnat cu o troiță), cum pe lângă Armeniș – *Sat bătrân, Dealul bisericii, pârâul Săliște*¹⁰.

Memoria individuală era vizuală, auditivă, tactilă, afectivă și uneori, contaminată de legende, cu cât evenimentul era mai îndepărtat.

Procesele din vechime, cele patrimoniale îndeosebi, se bazau în primul rând pe documente – regale dacă se putea, care erau *summa* în materie de probatoriu. În penal prezența martorilor era mai frecventă, căci ei fuseseră eventual spectatorii evenimentului. Dar apar, supletoriu, și în civil, uneori cu zecile în anchete ordonate de Principe (și câte 50 sau 70 la ocazii).

Într-un caz deosebit – de fapt unic în analele bănățane – a fost „convocată” memoria a 18 martori care să facă lumină cu amintirile lor în acel dosar special, cu vechime de decenii: ancheta se făcea la 1534 cu privire la evenimente din 1501. Cum atunci erau oameni tineri – dar „majori”, adulți în orice caz, maturi cu discernământ, la aproape trei decenii și jumătate erau vârstnici de peste 50 de ani, poate 60, unii cel puțin, ceea ce în treacăt fie spus, dă seama și de speranța de viață din epocă – mai mare, pare-se, decât se crede îndeobște. Doar unul din ei se recuză practic, zicând că nu știe nimic în legătură cu obiectul (*fassus est ut ipse nihil sciret in ea re*)¹¹. Ori că așa era, ori că era reticent să presteze sub jurământ, de teamă să nu-și piardă sufletul afirmând neintenționat neadevăruri, datorită uitării, ori poate nu voia să se pună rău cu Francisc Fiat, el fiind convocat împotriva aceluia de verișoara sa Ana (cea *șchioapă* cum o numesc documentele anterioare!). Ceilalți însă depun – o femeie refuză însă jurământul, tot din reticență/spaimă religioasă probabil –, căci, cum afirmă trei din ei, își amintesc și știu (*recordarentur et scirent*)¹² ce s-a întâmplat. Era vorba de crima lui Ludovic Fiat și evenimentele subsecvente. Omorul, din gelozie, soțul lezat ucigându-l pe amantul nevestei (Petru Rain sau Cain/Kain în altă transcripție, probabil eronată), s-a petrecut probabil în prima parte a anului 1501¹³, căci în ianuarie 1500 Ludovic Fiat era beneficiarul unei donații regale, împreună cu fratele său Ladislau, fiind și puși în posesie în iunie același an¹⁴. Proscris, ca unul care își făcuse

¹⁰ Dumitru Țeicu, *Banatul montan în Evul Mediu*, Timișoara 1998, p. 390. Multe alte exemple *passim*.

¹¹ Frigyes Pesty, *A Szörényi Bánság és Szörényi vármegye története* [mai departe *Szörényi*], vol. III, Budapesta 1878, nr. 158 din 24 iulie 1534, p. 191.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, nr. 124 din 22 iulie 1501, pp. 137-139.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 119 din 10 ianuarie 1500, pp. 128-129 și nr. 121 din 29 iunie 1500, pp. 131-134.

singur legea, neapelând la cea regală, a fost osândit la pierderea capului și averii. Aceasta – căci urmau să intre probabil donatari străini pe averea părintească –, precum și fireștile sentimente fraterne l-au pus în mișcare pe fratele său Ladislau, care a găsit chei (de aur, căci își evocă cheltuielile) cu care să deschidă ușile palatului regal, reușind să exopereze de la monarh iertarea vinovatului și repunerea sa în drepturi. În contul banilor avansați însă, și pe care era în drept să-i pretindă, l-a strâns nițel cu ușa, obținându-i acordul ca la moștenirea lui să vină nu numai fiul Ioan (tânăr cu sănătatea debilă probabil, care moare fără urmași), ci și *fetele* Catarina, Elisabeta și Ana *șchioapa*¹⁵. De nevoie, grațiatul a acceptat și a fasioant solemn la capitlul din Orod în acel sens, în persoană. După ce a căutat să obțină și acordul altor coindivizori, cum Nicolae Noucea (*Nowcha*), simțitorul tată a reușit încă o dată să valorifice bunăvoința regelui față de dânsul, Domnitorul acceptând ca Ladislau să-și „băiețească” fetele (*filios facere filias*), adecă să le treacă pe acestea în rând cu feciorii la moștenire (o instituție prezentă și la unguri, secui, cu caracter excepțional însă). Aprobarea monarhului era o condiție *sine qua non*, fiind că numai el putea acorda această liberalitate, lipsindu-se de ostași. Căci nobilul proprietar avea datoria (sub pedeapsa deposesionării sau chiar a pierderii capului) de a ieși în persoană la oaste (însoțit și de o ceată de iobagi proporțională cu numărul celor de pe moșie) când aceea era convocată. Acesta era sensul „discriminării” potrivit căreia fetele aveau vocație doar la bani și mobile în limita unui sfert (*quarta*) din valoarea bunurilor.

Atât că Francisc, fiul lui Ludovic (instigat poate și de tatăl său pe când mai trăia și apucase să uite binele făcut), contestă dreptul verișoarelor sale la moștenire (copilul, sau tânărul Ioan, murise) căci, zice el, bunurile (moșiile) familiei se cuvin (trec) feciorilor, nu fetelor (*nam bona nostra non in filias, sed in filios sunt condescensuri*)¹⁶, iar de vreun document care să facă fiicele fii nu are cunoștință.

De fapt, Francisc își luase o mică măsură de siguranță, furând actul din scrinul (*ladula*) verișoarei sale Caterina, după cum îl acuză Ana, potrivnica lui în procesul de moștenire¹⁷. Aceasta convoacă martori sub jurământ, ceea ce Francisc nu reușește. Memoria acestora era auditivă, vizuală și tactilă, și chiar o memorie „istorică”, ce le mai juca feste.

Nobilul Nicolae Paligrad, familiar sau paj (*servus*) al lui Barnabas Bela (comite de Severin la 1501), văzuse și chiar ținuse în mână documentul prin care regele

¹⁵ Cf. nota 13, *supra*.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 158 din 24 iulie 1534, p. 189.

¹⁷ *Ibidem*.

îngăduia „feciorirea” fetelor lui Ladislau Fiat (*ego autem literas illas oculis vidi et manibus habui*)¹⁸. Iar Ștefan Țărmuran (*Charmuran* – în Caransebeș era o stradă *Țărmurani*), slugă a diacului/logofătului Ștefan (*Stephanus Deak*), fusese de față *la timpul* când Ladislau Fiat adusese spre citire și tălmăcire – el fiind analfabet, deci! – mai multe documente și auzise conținutul celui care acorda drept băiețesc de moștenire fetelor (*quodam tempore Ladislau Fiath portavit literas quam plurimas ad Stephanum Deak inter quas unam audivi ut exposuit et litere ita sonabant*)¹⁹.

Nobilul Mihai Zederiessy își aducea aminte că într-o vreme (*quodam tempore*) Ladislau Fiat a fost la el în vizită, iar nevasta gazdei l-a întrebat de sănătate și cum i-au fost umbletele, la care acela a răspuns că mulțumea Domnului fiind că i-au fost cu folos, obținând de la rege învoirea să-și „prefacă” fetele în băieți²⁰. Pe lângă problema în chestie, depoziția dă seama, să menționăm în trecere, și de viața socială din Caransebeșul începutului sutei a șasesprezecea și de formele de politeță uzuală.

Alți trei martori își aminteau și declarau la unison că într-o zi, pe când se aflau în sacristia bisericii mănăstirii caransebeșene l-au auzit pe un călugăr cetindu-i acte lui Ladislau Fiat, cele cu acceptul regal (*cum essemus in sacristia claustrii de Karansebes monachus legebat literas*)²¹.

Un altul a relatat întâmplările, după cum le auzise foarte adesea din gura soției sale, cam limbută se vede și foarte la curent cu cronica mondenă (să nu spunem bârfele!) Caransebeșului (*ut audivi sepissime ab ore uxoris*)²².

Servitoarea lui Nicolae Noucea refuză jurământul din teamă și sfială față de un act atât de sacru și solemn, verosimil, dar redă ceea ce auzise (*dixit verbis quod audisset*) – trăgând cu urechea, precum orice slugă care se respectă – când cu vizita lui Ladislau Fiat la stăpânul său, venit să-i ceară acordul – în calitate de coindivizor, deci interesat, și nemotenie, cum erau cam toți nobilii districtului/districtelor între ei! – la trecerea în feciori a fetelor sale. Petentul venise, probabli neinvitat, la vremea prânzului (*tempore prandii*)²³.

Alți patru onorabili cetățeni ai orașului, care frecventau biserica mănăstirii și erau în relații (și) sociale cu călugării știaau conținutul documentului regal din gura (*ex*

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 190.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 191.

ore) fratelui Matei²⁴, pe care sigur îl ispitiseră să le relateze *ce și cum*. Chiar și *fater Mattheus* apare în instanță și jură că a văzut și citit documentul regal (*vidisse oculis suis in literis Regiis*). Când însă? N-o spune, dar reiese indirect că nu la 1501, ci la o vreme mult mai recentă față de data depoziției, după ce Francisc Fiat și-l „apropiase”, căci el dintâi (*prius*) i-l dăduse spre descifrare – tot ca analfabet! – și-l reluase apoi (*rursum*)²⁵.

Mărturiile revin la amintiri din 1501, încheindu-se cu aceea a văduvei Giurma (nu le-am reluat aci pe toate).

Ea povestește (declară) cele auzite în târg (oraș) în acea vreme când Ludovic Fiat îl omorâse pe ibovnicul nevestei (*relicta domina Gyurma fassa est in hunc modum quod audisset in hac Civitate illo tempore quo Petrus Rayn est interfectus a Ludovico Fiath*); și ea colportoare harnică de știri, le culesese din spusele multora din târgoveți (orașani) în acea vreme, căci desigur fusese bomba zilei, anului, poate a deceniului! (*et ex verbis multorum hic in civitate eo tempore audivisset*)²⁶.

Timpul este prezent în fundalul scenei, face canavaua, dar este vag și diluat. Totul se întâmplase într-o vreme (*quodam tempore, illo tempore, eo tempore*), martorul povestește ce a văzut/auzit pe când (*cum*) se afla în biserică, ori, supremă exactitate, mergând până la pedanterie! – la vremea prânzului (*tempore prandii*). Un gest a fost perceput întâi (*prius*), urmat apoi (*rursum*) de altul, o relatare a fost auzită foarte des (*saepissime*). În fond toată lumea din Caransebeș știa când – odată! – Ludovic Fiat își ucisese rivalul! Și chiar prefacerea în „băieți” a fetelor lui Ladislau Fiat, subsecventă, a făcut desigur turul orașului. Așadar nu se menționează vreo *dată* precisă – an, lună, zi. Evenimentele se petrecuseră în 1501, dar anul începutului de secol se vede că nu-i sensibiliza pe caransebeșanii de atunci precum pe noi acum, era unul între alții. Dealtfel cuvântul *an* nici nu apare în relatări. Dacă se încearcă o vagă fixare, ea e rodul unei memorii false. Trei martori afirmă – sub jurământ! – că își amintesc și știu (*recordarentur et scirent*) că Ludovic Fiat a fugit, după fapta sa, de teama lui Paul Chinezul și a lui Bellinisewicz (*ob timorem Magnifici Pauli Kenessy et Bellinisewicz*)²⁷. Or, Pavel Chinezul murise la 24 noiembrie 1494²⁸, însă faima îi

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, p. 192.

²⁷ *Ibidem*, p. 191.

²⁸ Ioan Hațegan, *Pavel Chinezul*, Timișoara 1994, p. 215.